

KONSTANTİN VE HELENA KİLİSESİ'NDE (ANDAVAL) MEZAR TIPLERİNDEN VE BULUNTULARDAN SOSYAL STATÜNÜN BELİRLENMESİ

Gülfem UYSAL*

Gönderim/Received: 15 Ekim/October 2018

Kabul/Accepted: 12 Kasım/November 2018

Öz

Bu araştırma, Niğde AktaşKöyü'nde bulunan ve Ortaçağ'a tarihlenen Bizans dönemi Konstantin ve Helena Kilise'sinden 2000-2003 yılları arasında gümüşüne çıkarılan 126 mezar ve 166 birey üzerinde gerçekleştirilmiştir. Belirlenen mezar tipleri, mezar hediyeleri ve yaş gruplarından yola çıkarak birçok değişken karşılaştırılmış, Andaval halkının sosyal statüsü belirlenmeye ve aralarında herhangi bir farklılık gösterip göstermedikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Kilise içi ve çevresinde 7 farklı mezar tipi bulunmuş ve tanımlanmıştır. En yaygın tercih edilenleri Kesme Taş Sanduka, Moloz Taş Sanduka ve Kompozit Mezarlar oluşturmaktadır. Mezar tipleri ve mekânları arasında bir ilişki gözlenmiş ancak istatistiksel açıdan ortaya konamamıştır. Populasyonunun yaş, cinsiyet ve hastalıkları belirlenmiş ve örneklemin % 62 gibi yüksek bir oranla bebek, çocuk ve yeniyetmelerle temsil edildiği görülmüştür. Yaş gruplarının, kilisedeki farklı mekânlara gömüldükleri belirlemiştir. Buna göre, bebek, çocuk ve yeniyetmelerin % 67'sinin kilise dışı mekânlarda defnedildikleri tespit edilmiştir. Mezar hediyeleri, mezar tiplerine ve yaş gruplarına göre sınıflandırılmış, sadece % 33'ünde var oldukları ve Kompozit mezarlarda daha çok rastlandıkları ortaya konmuştur. Konstantin ve Helena Kilise'sinde gömülmüş olan bireyler mezar tipleri ve buluntuların varlığı açısından değerlendirildiğinde, sosyal statüyü belirleyecek derecede bir farklılık bulunamamıştır. Sonuç olarak, kilisenin Kutsal Hac Yolu üzerinde bulunması, bu zorlu yolculuk ve salgın hastalıklar nedeniyle daha dirençsiz olan çok sayıdaki bebek ve çocuk ölümlerini açıklar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Konstantin ve Helena Kilisesi, Biyoarkeoloji, Sosyal Statü, Mezar Hediyeleri

* Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü 06800
Beytepe / ANKARA | guysal@hacettepe.edu.tr

Determination of Social Status from Grave Types and Grave Goods at Konstantine and Helena Church (Andaval)

Abstract

This research studied 126 graves and 166 skeletons which were brought to light between 2000-2003 in the Byzantine Era Churches of Sts Constantine and Helena from the Middle Ages at Niğde Aktaş village. By looking at the types of graves, grave goods and age groups, many variables were compared. The study tried to identify the social status of the Andaval society and also tried to show whether there are any differences in the society or not. Inside and around the church, 7 different types of graves were found and defined. The most preferred and most common types of grave are Cut-Stone Sanduka, Rubble-Stone Sanduka and Composite Graves. A relationship between the types of graves and places of graves was observed; however, it could not be put forward statistically. The age, sex and diseases of the population were identified and, it was found that the sample is represented by infants, children and adolescents with a high percent of 62. It was found out that age groups were buried in different places of the church. So, the 67 percent of infants, children and adolescents were buried in places out of the church. Grave goods were categorized according to the types of graves and age groups, it was set forth that only 33% had grave goods and they are found mostly in Composite Graves. In terms of grave types and remains of skeletons buried in Church of Sts. Constantine and Helena, no significant difference to help identify the social status was found. As a conclusion, the fact that the Church is on the Holy Pilgrimage Path explains deaths of many infants and children who become more vulnerable as a result of the tough journey conditions and epidemic diseases.

Keywords: *Byzantine, Konstantine and Helena Church, Bioarchaeology, Social Status, Grave Goods*

Giriş

Binlerce yıldır uygulanan ölü gömme adetleri hem yaşanılan kültürü, hem de ölen bireyle ilgili önemli bilgiler barındırır. Ölen bireyin nereye konulacağı, nasıl yatırılacağı ve gömüleceği ölüm olgusuyla ilişkilendirilmiştir. Çünkü neredeyse insanlık tarihi boyunca, ölüm, bireyin bu dünyadaki fiziksel varlığının sona ermesi olarak algılanır. Ruhun ise yolculuğuna devam ettiği kabul edilir. Bu nedenle, yeniden dirilme ve öbür dünyaya yolculukla ilgili kültürden kültüre değişen uygulamalar söz konusudur. Kimi topluluklar ölülerini yakarken, kimi mumyalamış, kimileri toprağa gömerken, kimileri de sandıklarda, küplerde saklamıştır. Ancak bilinen gerçek, bu uygulamaların ilk kez Neanderthal adamın ölümlerini gömmesiyle birlikte başladığıdır (Özbek, 2018: 70). En önemlisi de ölümlerin nasıl ve nereye

gömüldüğünün, bireyin hayatına, çevresine ve atalarına dair bazen adli, bazen de arkeolojik bilgiler içeren kayda değer uygulamalar olduğudur (Pearson, 1999: 12-13). Mezar tipleri; ölü gömme adetleri ve mezardan çıkarılan iskeletlerin demografik verileri ve mezar buluntuları, ancak birlikte değerlendirildikleri zaman yaşanan döneme ve topluluklara ilişkin yeniden yapılandırmaya ait bilgiler verebilirler.

Konstantin ve Helena Kilisesi Bizans Halkının geleneklerine göre, ölen kişinin cenaze töreni ya da gömüleceği yer, maddi durumlarına ve kim olduklarına göre değişmekteydi. Saray ve çevresinden ölen insanlar, özellikle de bu kişi imparator ve yakın çevresinden ise; porfir¹ renkli mermer lahitlere gömülürdü. Ölen insanlar halktan birileri ise, basit mezarlara gömülürdü. Bu dönemde Antik çağdan kalma bir gelenek olan mezara eşya koyma âdeti yasak olmasına rağmen engellenememiştir (Özkan, 1988: 23).

Yukarıda sıraladığımız verilerin sağlıklı olarak değerlendirilebilmesi, ancak arkeolojik kazıların sistematik biçimde gerçekleştirilmesi ve Antropolojik verilerin dikkatlice toplanması ile mümkün olabilir. Bu tip projelerde disiplinler arası ortak çalışmalar çok önemlidir.

Tarihçe

Konstantin ve Helena kilisesi ya da Eski Andaval Kilisesi (Andabalis) Niğde'yi Kayseri'ye bağlayan kara ve demir yolunun yakınında şehir merkezinin 8 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Demirkazık dağı yumuşak ve işlenebilir yapısıyla yöre insanının en temel yapı malzemesi olmuştur. Kilise halen açık renkli, blok olarak kesilmiş taşlarla kaplıdır. Dış cephelerinde çoğunlukla kazıma figürler, iç cephe duvarlarında ise freskolar karşımıza çıkar. Andaval Kilisenin bugün bulunduğu yer, Aktaş köyü ya da Yeniköy olarak da bilinmektedir.

Niğde'nin Aktaş Kasabası Ortaçağ literatüründe "Nahida'nın Ambavilisi" olarak isimlendirilmiştir. Geç Antik dönemde de iskan edilen bölge, İstanbul'dan Kilikya'ya (Gülek Boğazı) uzanan yol üzerinde yer alır. Hıristiyanlığın yayılmasına aracılık eden ve İstanbul'dan, Kutsal Topraklara, yani Kudüs'e uzanan "Hac Yolu" üzerinde konumlanmış önemli bir Kapadokya yerleşimidir. Helena, İstanbul'un kurucusu Büyük Konstantin'in annesidir. Azize Helena'nın İstanbul'dan Kudüs'e giderken takip ettiği bu yol, "Kutsal Hac Yolu" olarak kabul edilir. Hıristiyanlığı kabul eden ilk *augusta* yani imparatoriçe olduğu için yolu üzerinde birçok kilise ve

¹ Feldispat gibi büyük minerallerden ya da çok ince tanelerden oluşan kayac

manastırlar inşa ettirir. Bu nedenle Helena, ölümünden sonra azize ilan edilir. Adına yaptırılan bu kilise, metruk bir durumda da olsa günümüze ulaşabilen az sayıdaki kiliselerden biridir. Konstantin ve Helena kilisesi, 20. yüzyıla kadar bir şekilde ayakta kalmayı başarmış olsada, kiliseyi kimin, ne zaman yaptırdığı ve ne zamana kadar ilahiler okunan, adaklar adanan bir ibadethane olduğu da meçhuldür. Stygowski (1903: 67) yöredeki Rumların, kiliseyi imparator Konstantin'in annesi Helena'nın Kudüs yolculuğu sırasında inşa ettirdiğine inandıklarını belirtmektedirler (Pekak, 1998: 52).

Kurtarma kazılarının başladığı 1996 yılı itibarıyla büyük oranda yıkık olan Kilise'nin kitabesi de yerinde bulunamamıştır. Kilise uzun yıllar soğuk hava deposu olarak kullanılmış ve tahrip edilmiştir. Konuyla ilgili çalışan bilim insanları, Konstantin ve Helena Kilisesi'nin, boyutlarına ve figürlü mimari plastik bezemelerinin özelliklerine bakarak kiliseyi, 5. ve 6. yüzyıl arasına, yani Erken Bizans dönemine tarihlemişlerdir (Pekak, 1998: 55). Kilise duvarlarına kazınan haç motiflerinden, hacca giden inançlı hıristiyanların yüzyıllar içerisinde kilise ve çevresini kutsal bir alana dönüştürdükleri gözlemlenmiştir. Kilisenin orta nefinin kuzey ve batı duvarlarındaki duvar resimlerinin büyük bir bölümü ise Ötügen (1987: 125-145) tarafından 11. yüzyıl ve sonrasına tarihlenmiştir.

Mezar tiplerinden sosyal statünün belirlenmesi, topluluğun yeniden canlandırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda en büyük ipuçlarını bize, mezarlara ölü ile birlikte yerleştirilen hediyeler ve eşyalar vermektedir. Hemen hemen tüm kültürlerde mezar düzeni ve ölü hediyelerinin, ilgili ailenin sosyal sınıfı ve kültürüne ilişkin bilgiler verdiği artık bilinmektedir. Ayrıca, ölen kişilerin yaşarken kullandıkları eşya, takı, giyisi ve malzemelerinin mezarlarda gömünün yanında yer alması, ölen bireyin cinsiyetine, yaşına ve sosyal statüsüne dair önemli demografik bilgileri de bizlere sunmaktadır (Çevik, 2000: 79). Uhri (2014: 135-136), mezarlarda ele geçen buluntuların, o bölgedeki görülme sıklığı, ölü gömme ritüellerinde kullanılıp kullanılmadığı ya da mezar hediyelerinin dünyevi ve işlevsel nitelikler haricinde başka yan anlamlar içerip içermediklerini irdelenmiş ve ölü hediyelerini; yaş belirteciler, cinsiyet belirteciler, statü belirleyiciler, ritüeli gösteren tekil buluntular ya da çoklu değerlere ve anlamlara sahip olabilecek objeler olarak detaylı şekilde sınıflamıştır.

Bu çalışmada, Konstantin ve Helena Kilisesi'ne gömülenlerin, mezar yapılarına, ölü hediyelerine ve geçirmiş olabilecekleri hastalıklara da bakılarak, aralarında herhangi bir sosyal statü farkı gösterip göstermedikleri irdelenecektir. Zira günümüz dahil olmak üzere yaygın görülen bebek ve çocuk ölümleri Ortaçağda da sıklıkla görülmekteydi. Örnekleminizde dikkat çekici olarak %62 gibi yüksek oranla temsil edilen bebek ve çocuk

ölümleriyle, özellikle Ortaçağ Avrupa'sını kasıp kavuran salgın hastalıklarla ve sosyal statüleri ilişkilendirilebilir mi?

Materyal ve Metot

2000-2003 yılları arasında gün ışığına çıkarılan toplam 126 mezar üzerinde yapılan çalışma sonucu Konstantin ve Helena (Andaval) Kilisesine özgü 7 tip mezar belirlenmiştir. Bu mezarlardan günışığına çıkarılan 166 bireyden 135'inde cinsiyet tahmini yapılabilmektedir (Tablo 1). Bu mezarlardan 2'si fetüs, 50'si bebek, 47'si çocuk, 36'sı erişkindir. Erişkin bireylerin ise, 10'u kadın 26'sı erkekler tarafından temsil edilmektedir. Cinsiyeti belirlenemeyen oldukça dağınık halde 31 belirsiz olmak üzere toplamda 166 birey ele geçmiştir. Tablo 1'de sınıflanan 31 cinsiyeti belirsiz bireylerden 4'ü daha sonra Tablo 2, 4 ve 7'de yeniyetme yaş grubuna dahil edilmiştir. Böylelikle fetüs, bebek, çocuk ve yeniyetmelerden oluşan 103 bireylik ve gençerişkin, erişkin ve yaşlı bireylerden oluşan 63 bireylik örneklem elde edilmiştir.

Tablo 1. Mezar Tiplerine Göre Bireylerin Dağılımı

	Fetüs	Bebek	Çocuk	Kadın	Erkek	Belirsiz	Toplam (n)
Monolit	-	12	5	-	-	2	19
Moloz Taş	-	10	7	-	5	2	24
Kesme Taş	1	14	28	4	5	22	74
Basit Toprak	-	7	4	-	5	-	16
Ana Kayaya Oyma	1	1	-	2	4	1	9
Lahit	-	-	-	1	4	-	5
Kompozit	-	6	3	3	3	4	19
Toplam	2	50	47	10	26	31	166

Yaşlandırma tahmininde, kafatası ve leğen kemiklerini kullandığımız erişkin bireylerde Workshop of European Anthropologists (1980), Krogman ve İşcan (1986) ve Buikstra ve Ubelaker (1994) standartları kullanılmıştır. Benzer biçimde epifizyal kaynaşma, pubik ve eklem yüzeyleri ve kafatası dikişlerinin kapanma aşamalarında Krogman ve İşcan (1986)'nın ve Lovejoy vd. (1985)'nin kriterleri takip edilmiştir. Bebek ve çocukların yaş tahminlerinde ise, uzun kemik ölçüleri (Ubelaker, 1978: 70-71; İşcan ve Loth, 1989: 45) ve diş sürme aşamaları (Ubelaker, 1978: 112) dikkate alınmıştır. Bebek ve çocukların yaş tahminlerinde ise, uzun kemik ölçüleri (Ubelaker, 1978: 70-71; İşcan ve Loth, 1989: 45) ve diş sürme aşamaları (Ubelaker, 1978: 112) dikkate alınmıştır. Bu yaş tahminlerinden sonra materyalin geneline baktığımızda, gömülerin dikkat çekiçi biçimde %62 gibi

büyük bir çoğunluğunun fetüs, bebek çocuk ve yeni yetmelerden oluştuğu görülmektedir.

Bulgular

Özellikle antik dönemde mezarların yerleşim yerleri dışına taşınmasıyla beraber nekropol olarak isimlendirilen mezarlık alanlarının yaygınlaşmaya başladığına şahit oluruz. İnhumasyon geleneği genellikle yaşanan coğrafyanın belirleyici olduğu mimari farklılıklarla karşımıza çıkar. Bu farklılıklar zaman içerisinde, gömü gelenekleri ve mezar tipleri açısından kültürel çeşitlilikler göstererek yayılmaya devam etmişlerdir. Anadolu'nun geneline baktığımızda, mekân içi gömülerle başlayan süreç, ekstramural olarak adlandırılan yerleşim yeri dışı nekropollere, son derece gösterişli lahitlerden, oda mezarlara, kurganlara, sıradan basit toprak gömülere kadar çeşitlilik gösterir. Antik Yunan ve Roma dünyasında ölen kişinin yıkayıp yağlanarak, beyaz bir giysiyle yatağa götürüldüğü ve "ağlayıcılar" tarafından ölen kişiye ağıt merasimi yapıldığı kaydedilmektedir. Törenlerin sonunda ise, ceset bazen yakılır (*kremasyon*) bazen de gömülürmüş. Fakat Hıristiyan dininde, ölümden sonra, mahşer gününde dirilişe inanıldığı için, Hıristiyanlığın kabulünden sonra ölü yakılması yasaklanmıştır (Demirci, 1993; Çetinkaya, 2011). Ancak, Karaman Binbir Kilise Mezarları arasında ölçüleri nedeniyle kremasyon ile ilişkilendirilen bir mezar yapısından söz edilmektedir (Kurt, 2011: 127). Niğde Konstantin ve Helena Kilisesi'nde herhangi bir kremasyon uygulamasıyla ya da mezar yapısıyla karşılaşmamıştır. Mezarların tümü, inhumasyon olup literatüre geçmiş 7 farklı mezar mimarisi tespit edilmiştir. Herhangi bir önem sırası yapılmadan bu yapıları tanımlayalım.

1. Monolit Mezar: Olasılıkla Aktaş Taşocağı'ndan çıkarılan taşlara oyulmuş oval biçimli mezar tipleridir (Resim 1). Bazı mezarlarda bireyin baş kısmının altında yaklaşık 2-3 cm yüksekliğinde yastıklar bırakılmıştır. Genellikle bebek ve çocukların gömülü olduğu izlenen bu mezar tipinde bazı durumlarda bireyin boyuna göre ayak ucuna ikinci bir parçanın eklenmiş olduğu da gözlenmiştir. Mezarların üstleri bir ya da birkaç tane düzgün kesilmiş yassı sal taşları ile kapatılmıştır. Toplam 15 mezar açığa çıkarılmıştır.

Resim 1. Monolit Mezar, Tekli Gümü

2. Moloz Taş Sanduka Mezar: Moloz taşlardan diziler oluşturularak sanduka biçimine getirilen dikdörtgen mezar tipleridir (Resim 2). Bu taşlar genellikle kaba yontulmuş olup en düzgün kenarları mezarın iç kısmına bakacak biçimde yerleştirilmişlerdir. Genellikle birey toprağa sırtüstü yatırılmış ya da dağınık haldedir. Mezarın tabanı temiz sıkıştırılmış toprakla kaplıdır, zaman zaman bu toprağın başka bir bölgeden getirildiği ya da tabanlarının küçük çakıl taşları ile kaplı olduğu Anadolu gömülerinde karşılaşılan durumlardır (Uhri, 2014: 114). Andaval Kilise'sindeki bazı Taş Sanduka mezarlarda, bireyin başının yan taraflarına yerleştirilen taşlarla desteklenmiş olduğu ve mezarın üzerinin yine birkaç düzgün kesilmiş yassı kapak taşları ile kapatıldığı gözlemlenmiştir. Kiliseden bu tipte toplam 20 mezar gün ışığına çıkarılmıştır.

Resim 2. Moloz Taş Sanduka Mezar, Tekli Gümü

3. Kesme Taş Sanduka Mezar: Oldukça düzgün yontulmuş genellikle dikdörtgen biçimli taş dizileriyle oluşturulmuş sanduka mezarlardır (Resim 3). Tabanları toprak olup mezarların üzeri benzer biçimde yassı kesme taşlarla örtülmüştür. Bazı mezarlara ikincil gömüler yapılmış, bu amaçla mezarın iç mekânı ek bir kesme taş ile bölünerek yeni birey yerleştirilmiştir. Toplam 53 mezar belirlenmiştir.

Resim 3. Kesme Taş Sanduka Mezar, Tekli Gömü

4. Basit Toprak Mezar: Hemen hemen dünyanın her yerinde görülen ve varlığına uzun dönemler rastladığımız, oldukça yaygın olarak kullanılan bir gömü biçimidir. Kültürden kültüre küçük farklılıklar gösterebilmektedir. Mezar çukuru bir ya da birkaç bireyin uzanmış durumdayken içine alabilecek boyutlarda bazen dikdörtgen bazen dairesel ya da elips olabilmektedir. Mezara başka bir müdahale genellikle söz konusu değildir (Uhri, 2014: 98). Andaval Kilisesinde, özellikle yakın dönemlere ait gömülerde tercih edilmiş görünmektedir (Resim 4). Bireyin doğrudan toprağa yatırılmasıyla gerçekleştirilmektedir. 14 basit toprak mezar tespit edilmiş ve açılmıştır.

Resim 4. Basit Toprak Mezara Gömülmüş Çocuk, Tekli Gümü

5. Anakayaya Oyma Mezar: Bizans gömü geleneğinde yaygın kullanıldığı düşünülen bu mezar yapısı, Oygu Tekne Mezar (Khamosorion) olarak da adlandırılır. Ana kayaya derinlemesine açılan çukur üzerine çoğunlukla üçgen alınlığa sahip bir kapak ile örtülmüş olan inhumasyon mezarlardır (Doğanay, 2010: 55, Kurt, 2011: 127). Andaval Kilise'sinin iç ve güneybatı mekânlarında günışığına çıkarılan bu gömü biçimlerinde, sert zeminin, yani ana kayanın, bireyin boyutlarına uygun biçimde oyulmasıyla gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Resim 5). Aktaştan daha sert olan zeminin oyulmasıyla oluşturulan bu mezarların, yapımının zor olması nedeniyle daha üst statüdeki bireylere ait olabilecekleri fikri akla gelmektedir. Andaval Kilise'sinde bu karakterde toplam 9 mezar tespit edilmiştir.

Resim 5. Ana Kayaya Oyulmuş İnhumasyon, Tekli Gümü

6. Lahit Mezar: Mezarın dört kenarına tek parça kalkerden oluşan sert yapılı taşlarla oluşturulan ve tabanı da taş olan mezar tipidir (Resim 6). Literatürde lahitler genelde tek parça ve taşınabilir olmalarına karşın Andaval mezar tipolojisinde bu yapıdaki mezarlar da lahit sınıflamasına dahil edilmişlerdir. Kilisede sadece kuzeybatı mekân olarak adlandırılan kısımda belirlenmişlerdir. Mezarların kapakları bir ya da birkaç parçadan oluşan yassı kesme taşlardan meydana gelmektedir. Lahit olarak adlandırdığımız 3 mezar günışığına çıkarılmıştır.

Resim 6. Lahit Mezar, Çoklu Gümü

7. Kompozit Mezar: Genellikle birden fazla yapı malzemesinin birarada kullanıldığı mezar tipleri Kompozit mezar olarak tanımlanmaktadır, Konstantin ve Helena Kilise'sindeki Kompozit Mezarlara, Kesme Taş Sanduka-Monolit Mezar, Moloz Taş Sanduka-Basit Toprak Mezar, bileşiminde rastlanmıştır. Andaval Kilisesi'nde toplamda 12 kompozit mezar günışığına çıkarılmıştır (Resim 7). Yapıları itibarıyla bu mezar tipinin de özellikle ikincil gömülerde kullanıldığını düşünmekteyiz. Bir mezar kompleksi içinde birden fazla bireyin bulunması durumu çoklu gömü olarak adlandırılmakta ve genellikle ikincil gömü grubuna dahil edilmektedir (Sevim ve vd., 2006).

Resim 7. Erişkin ve Bebeğin Gömüldüğü Kompozit Mezar, Çoklu Gömü

İstatistiklerde gözelerin boş kalmaması amacıyla mezar tipleri ve yaş grupları uygun biçimde birleştirilmiştir. Buna göre, Monolit, Ana Kayaya Oyma Mezarlar yapım aşaması göz önüne alındığında hazırlanması daha zahmetli olduklarından birlikte gruplanmış, yine Moloz taş, Basit Toprak Mezar ve Kompozit Mezarlar daha kısa sürede inşa edildiklerinden birlikte gruplanmış ve nitelik açısından Lahit ve Kesme taş mezarlar da yapı malzemesi açısından daha nitelikli mezarlar olarak düşünülmektedir. Buna göre, erişkinlerin % 53'ünün Kesme Taş Sanduka tipi mezarlara gömüldüğü görülmektedir, ancak istatistiki açıdan anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Gözelerin birleştirilmiş olması nedeniyle, gözden kaçabileceğini düşündüğümüzden, özellikle Monolit mezar tipinin, bebek ve çocuk gömüleri için tercih edildiği gözlenmiştir. Zira bir erişkin için büyük boyutlarda, tek parça, taştan, küvet biçiminde bir mezar oluşturmak son derece meşakkatli ve emek gerektiren bir iştir.

Tablo 2. Bireylerin Mezar Tiplerine Göre Dağılımı

	Mezar Tipleri						Toplam(n)
	Monolit, Ana Kayaya Oyma		Moloz Taş, Basit Toprak, Kompozit		Kesme Taş, Lahit		
	n	%	n	%	n	%	
Fetüs, Bebek, Çocuk, Yeniyetme	19	18	38	37	46	45	103
Gençerişkin, Erişkin, Yaşlı	9	14	21	33	33	53	63
Toplam	28	17	59	35	79	48	166

Mezar tiplerinin ve bireylerin Kilise'deki farklı mekânlara göre (Çizim 1), yapımı ve gömü gelenekleri açısından bir farklılık ortaya koyup koymadığını görmek için, mezar tiplerinin mekânlara göre dağılımını irdelemenin de önemli olduğunu düşünmekteyiz (Tablo 3 ve Tablo 4). Tablo 3'te dikkat çeken, % 75 ile Kompozit ve % 73 oran ile Monolit mezar tipinin kilise dışı olarak adlandırılan mekânlarda yoğunlaşmasıdır. Kilise içinde Kompozit, Kilise dışında ise Lahit ve Ana Kayaya Oyma mezar bulunamamıştır.

Tablo 3. Mezar Tiplerinin Kilise'deki Mekânlara Göre Dağılımı

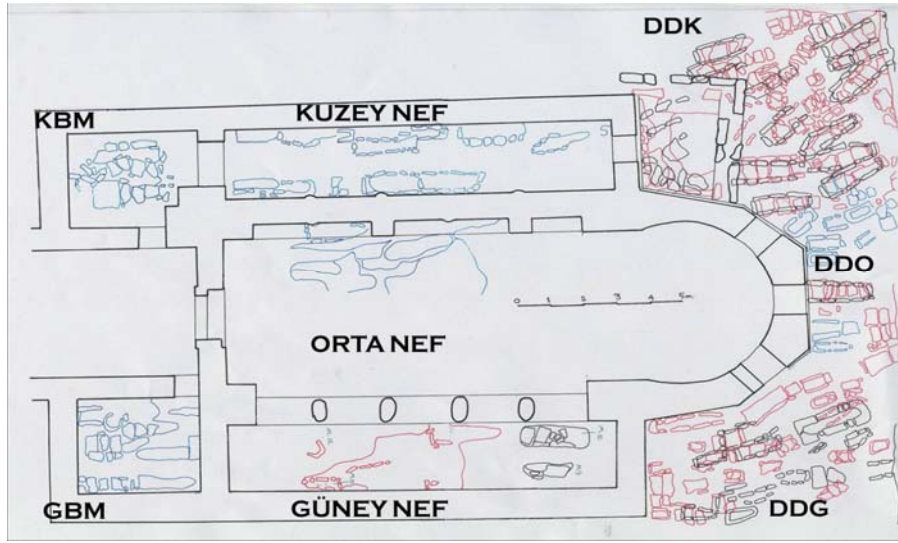
	Mezar Mekanları						Toplam (n)
	Kilise Dışı		Kilise İçi		Ek Mekanlar		
	n	%	n	%	n	%	
Monolit	11	73	2	13	2	13	15
Moloz Taş	11	55	7	35	2	10	20
Kesme Taş	35	66	10	19	8	15	53
Basit Toprak	3	21	5	36	6	43	14
Ana Kayaya Oyma	-	-	5	56	4	44	9
Lahit	-	-	1	33	2	67	3
Kompozit	9	75	-	-	3	25	12
Toplam	69	55	30	24	27	21	126

Tablo 4. Bireylerin Kilisedeki Mezar Mekânlarına Göre Dağılımı

	Mezar Mekanları						Toplam (n)
	Kilise Dışı		Kilise İçi		Ek Mekanlar		
	n	%	n	%	n	%	
Bebek, Çocuk, Yeniyetme	69	67	16	15	18	18	103
Gençerişkin, Erişkin, Yaşlı	23	36	24	38	16	26	63
Toplam	92	55	40	24	34	21	166

p< 0.0.5

Konstantin ve Helena Kilisesinde 4 dağınık ve ikincil gömü olan mezar dışında tümü Doğu-Batı istikametindedir (Çizim 1). Benzer biçimde mezarların içerisine yerleştirilen bireyler başlar batıda, ayaklar doğuda olacak şekilde sırtüstü yatırılmış durumdadırlar. Kollar genellikle göğüs, karın ya da genital bölge üzerinde çapraz olarak bağlanmış durumda, bacaklar birbirine paraleldir.

Çizim 1. Konstantin ve Helena Kilise'si Planına Göre Mekânlar ve Mezar Yönelimleri

Konstantin ve Helena kilisesinde bireylerin mezara yatırılış pozisyonları, istatistiksel veriler elde etmek amacıyla, uzanmış, hocker, yarı-hocker, dağınık ve izole olarak gruplara ayrılmıştır. Buna göre, bebek, çocuk ve yenidoğandan oluşan toplam 101 bireyin 71'i uzanmış, 24 dağınık, 4 izole, 1 hocker ve 1 yarı-hocker gömü açığa çıkarılmıştır. Anneleriyle birlikte ölen 2 fetüs bu hesaplamalarda birey sayısına dahil edilmemişlerdir. Gençerişkin, erişkin ve yaşlı bireylerden oluşan toplam 63 bireylik toplulukta 44 bireyin uzanmış pozisyonda gömüldüğü, 16 bireyin dağınık ve 3 bireyin izole olduğu gözlemlenmiştir. Bu sonuçlara bakarak, hocker gömünün Bizans halkı gömü geleneği olarak benimsenmediğini, toplam 115 birey ile sırtüstü uzanmış durumda yapılan gömülerin tercih edildiğini söylemek mümkündür (Tablo 5). Bebek-çocuk ve erişkin bireylerin yatırılış biçimlerinde bu anlamda göze çarpan belirgin bir farklılık bulunmamaktadır.

Tablo 5. Gümü Pozisyonlarına Göre Bireylerin Dağılımı

	Gümü Pozisyonu					Toplam
	Uzanmış	Hocker	Yarı-hocker	Dağınık	İzole	
Bebek, Çocuk, Yeniyetme	71	1	1	24	4	101
Gençerişkin, Erişkin, Yaşlı	44	-	-	16	3	63
Toplam	115	1	1	40	7	164

Buluntuları, istatistiksel veriler elde etmek amacıyla herhangi bir önem sırası gözetmeksizin, bronz bilezik, cam bilezik, kemik yüzük, metal yüzük, sikke, tekli küpe, çoklu küpe, maden haç, kemik boncuk, cam boncuk-obje, metal boncuk, taş boncuk, deniz kabuğu, düğme, metal kolye ucu, penes (altın taklidi sarı tenekeden pul), haç röliker kapağı², metal obje, madalyon, hayvan kemiği ve nal olarak sınıflamak mümkündür (Tablo 6). Tablo 6'da adı geçen mezar hediyelerinin çeşitleri mezar tiplerine göre sayısal olarak verilmiştir. Bazı mezar hediyeleri mezarların tiplerine göre birden fazla sayıda bulunabilmekte ve çeşitlilik göstermektedir. Mezarlardan çıkarılan hediyeleri analiz ettiğimizde büyük oranda, kişisel süs eşyaları olduğu belirlenmiştir. Birçok erken Anadolu mezarlarında karşımıza çıkan savaş aletleri ve pişmiş toprak kaplara bu mezarlarda rastlanmamıştır.

² Bizans döneminde kutsal topraklar olarak isimlendirilen kudüs ve çevresine yapılan ziyaretler aracılığıyla yaygınlaşmıştır. Kudüs'e hacı olmak için giden kişiler, hac yolu güzergahındaki kutsal sayılan kişilerin yaşamlarıyla ilgili hac hatırası olarak anılan çeşitli objeler satın almışlardır. Bu objelere, hastalık, sıkıntı gibi sorunları giderme, nazardan korunma ve şans getirme gibi anlamlar yüklenmiştir. Objelerin etkilerini arttırmak için daha çok haç şeklinde kolyeler ile taşınmıştır. O yüzden bu tür haçlara röliker haç denilmiştir (<https://tr.instela.com/roliker--784877>).

Tablo 6. Mezar Tiplerine Göre Buluntu Çeşitleri ve Sayıları

	Monolit	Moloz Taş	Kesme Taş	Basit Toprak	Ana Kayaya Oyma	Lahit	Kompozit
Metal							
Bilezik	-	-	2	-	-	-	3
Cam Bilezik	1	1	4	-	-	-	1
Kemik							
Yüzük	-	-	1	-	-	-	1
Metal							
Yüzük	-	-	1	-	-	-	-
Sikke	-	-	-	-	1	-	-
Tekli Küpe	3	1	7	-	-	-	1
Çoklu Küpe	-	3	12	-	-	-	-
Maden Haç	1	1	1	1	-	-	-
Kemik							
Boncuk	-	-	3	-	-	-	-
Cam							
Boncuk-							
Obje	-	1	3	-	-	-	1
Metal							
Boncuk	-	-	2	-	-	-	-
Deniz							
Kabuğu	-	-	75	-	-	-	-
Düğme	1	-	7	-	-	-	-
Maden							
Kolye Ucu	-	1	5	1	-	-	1
Penes	-	-	12	-	-	-	-
Haç Röliker							
Kapağı	-	-	-	1	-	-	1
Metal Objе	2	3	6	-	1	-	1
Madalyon	-	-	-	-	-	1	-
Hayvan							
Kemiği	1	-	-	-	-	-	-
Taş Boncuk	-	115	296	-	-	-	2
Nal	-	-	1	-	-	-	-

Genel olarak açılan 166 bireye ait mezarların mekânlara göre buluntu durumlarına baktığımızda, Kilise dışında açılan toplam 93 iskeletin 54'ünde (% 58) buluntuya rastlanmamış, 39'unda (% 42) buluntu elde edilmiştir. Kilise içinde açılan toplam 41 iskeletin 32'sinde (% 78) buluntuya rastlanmazken, 9 birey (% 22) buluntu vermiştir. Son olarak Ek mekânlar olarak adlandırdığımız bölümlerdeki 32 bireyin 26'sında (% 81) buluntu elde

edilememiş, 6'sında (% 19) buluntu ele geçmiştir. Genel olarak baktığımızda, açılan iskeletlerin toplam % 67'si buluntu vermezken % 33'ünden buluntu ele geçmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Bireylere Göre Mezar Buluntularının Dağılımı

	Buluntu Durumu				Toplam (n)
	var		yok		
	n	%	n	%	
Bebek, Çocuk, Yeniyeleme	34	33	69	67	103
Genç Erişkin, Erişkin, Yaşlı	20	32	43	68	63
Toplam	54	33	112	67	166

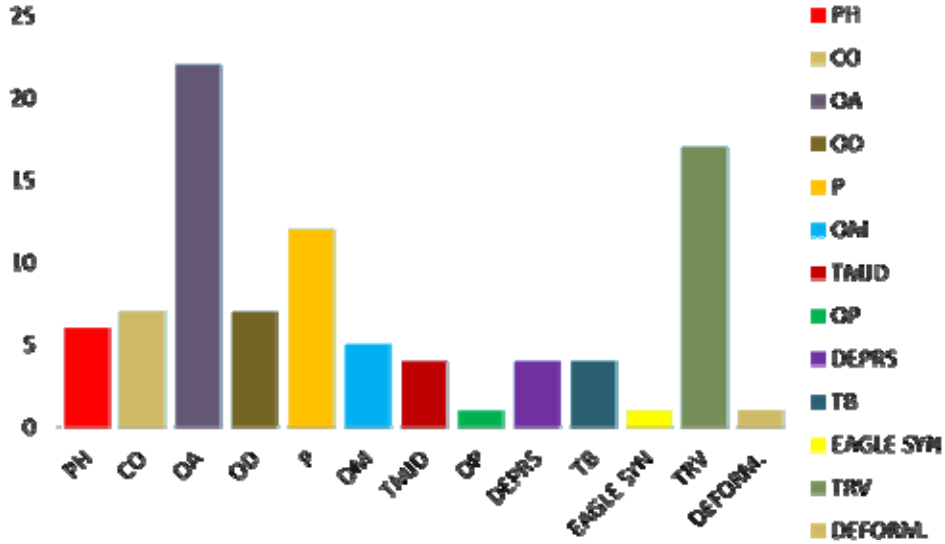
Konstantin ve Helena Kilise'sinde belirlenen 126 mezarın elbetteki tümü buluntu vermemiştir. Tüm mezar tipleri birarada değerlendirildiğinde % 38.9'unda belirlenmiştir. Mezarları tiplerine göre ayırdığımızda ise en yüksek oran, % 58.3 ile Kompozit mezarlardadır. Üç tane olan Lahit Mezardan sadece 1 tanesinin buluntu vermesi, sosyal statü açısından mezarlar arasında fark gözlemlenmediği şeklinde yorumlanabilir (Tablo 8). Bu durum az da olsa komşu olduğu diğer mezarlar nedeniyle bir karışma olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Tablo 8. Mezar Tiplerine Göre Buluntuların Varlığı

	Toplam Mezar	Buluntulu Mezar	%
Monolit Mezar	15	4	26.6
Moloz Taş Mezar	20	9	45.0
Kesme Taş Mezar	53	24	45.3
Basit Toprak Mezar	14	2	14.3
Ana Kayaya Oyma Mezar	9	2	22.2
Lahit Mezar	3	1	33.3
Kompozit Mezar	12	7	58.3
Toplam	126	49	38.9

Kilise'de farklı mekânlar gömülmüş olan 166 bireyin % 76'sında tekli gömü, % 24'ünde çoklu gömü gerçekleştirilmiştir. Genel olarak baktığımızda tekli gömülerin oransal olarak yüksek olması, bu dönemde çoklu gömülerin tercih edilmediği şeklinde yorumlanabilir. Mezar tipleri ve gömülme alanları birçok topluluğa göre sosyal farklılaşmanın delillerini verebilir (Robb vd., 2001). Örneğin, Roob ve arkadaşlarına göre (2001: 215); aktivite ile ilgili değerlendirilmesi gereken 6 veri; boy, Enamel Hypoplasia (EH), Cribra Orbitalia (CO), Travma, Tibial Periostitis ve Schmorl Nodülü'dür.

Populasyonu oluşturan bireylerde belirlediğimiz hastalıklar, Porotic Hyperostosis (PH), Cribra Orbitalia, Osteoarthritis (O), Osteocondyritis Dissecans (OD), Periostitis (P), Osteomyelitis (OM), Tempora-mandibular Joint Diseases (TMJD), Osteoporosis (OP), Depresyon kırıkları (DPRS), Tüberküloz (TB), Eagle Sendromu (EA), Travma (TRV) ve bazı Deformasyonlardır (DEFORM) (Grafik 1). Bu çalışmada hastalıkların epidemiyolojisi ve değerlendirmesi yapılmayacaktır. Ne var ki, yüksek bebek ve çocuk ölümlerini analiz etmek için, erişkinlikte gözlemlenen hastalıkları bir kenara bırakıp, dikkatimizi PH ve CO üzerine yoğunlaştırmak gerekmektedir. Erişkinler arasında 2 erkek bireyde rastlanılan kemik tüberkülozu (Uysal, 2015), daha sonraki bir çalışmada değerlendirilecektir.

Grafik 1. Andaval Populasyonu'nda Hastalıkların Birey Sayılarına Göre Dağılımı

Tartışma ve Sonuç

Konstantin ve Helena Kilisesinde 2000-2003 yılları arasında belirlenen 126 mezar belirlenmiştir. Bu mezarlar, Monolit, Moloz Taş Sanduka, Kesme Taş Sanduka, Basit Toprak, Ana Kayaya Oyma, Lahit ve Kompozit Mezar olmak üzere 7 kategori üzerinden değerlendirilmiştir. Sayısal olarak en çok kullanılan mezarlar Kesme Taş Sanduka, Moloz Taş Sanduka ve Kompozit Mezarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölen kişinin toprağa gömülmesi Tarih öncesi çağlardan beri büyük önem taşımaktadır. Lévy-Bruhl (2006:

29)'a göre, toprağın içinde bulunan taşlar ve kayalarda bir ruh taşımaktalar ve aynı insan bedeni için kemikler ne anlam taşıyorsa, toprak için taşlar ve kayalar o derece anlam taşırlar. Bu görüşten yola çıkan Uhri (2014: 114), Bedeni çevreleyen Taş Sanduka Mezarların hem Dünya'da hem de Anadolu'da yoğun kullanımına ilişkin varsayımlarda bulunmaktadır.

Örnekleminizde mezar tipleri gömülerin yapıldığı mekânlara göre farklılık göstermektedir, rastgelelik söz konusu değildir. Daha fazla emek gerektiren lahit ve monolit gibi mezar tiplerinin kilise dışındaki mekânlarda olduğu görülmüştür. Bu sonuç olasılıkla baharat yolu üzerinde olan Konstantin ve Helena Kilisesi'ne gömülerin sonradan yapıldığı, yerleşik halktan ziyade, seferi oldukları, Kutsal Hac yolculukları sırada hayatlarını kaybedenlerin defnedildiği fikrini vermektedir. Özellikle Bizans'ta 4. ve 5. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılan lahit ve monolit lahithler seri halde üretilmekteydi. Zengin ya da üst sosyal statüde olmak bu mezar tiplerine defnedilmek için öncelik değildi. Ancak daha sonraki yüzyıllarda sipariş üzerine hazırlanmaya başlanmış ve soylular ve zengin tabaka için üretilir hale gelmiştir (Kavrakoğlu, 2008). Örnekleminizin bebek ve çocukların özellikle Kilise dışına gömülmüş olmaları ($p < 0.05$), bu teoriyi destekler niteliktedir. Özellikle yerleşik hayata geçişle birlikte bebek ve çocukların mekân içine yani *intramural* olarak gömüldüklerini bilmekteyiz. Erken Neolitik dönem yerleşim içi mezarlarında her yaş grubundan bireylere rastlamak olası iken, Geç Neolitik ve Kalkolitik dönemde genellikle çocukların ev içine gömüldükleri saptanmıştır. Seeher (1993: 12), toplum içerisinde daha aciz ve korunmaya muhtaç oldukları için bebek ve çocukların erişkinler gibi yerleşim dışına değil yerleşim yerlerinin içine ve evlere gömüldüklerini savunmaktadır. Bizim örnekleminizde, kilise dışına gömülmüş olan bebek ve çocukların varlığını, ancak defnetme uygulamalarının Hac yolculuğu esnasındaki sınırlı zaman ile açıklamak mümkündür. Gömülerin % 62'sinin bebek ve çocuk olması Anadolu Neolitik toplulukları ile karşılaştırıldığında bile oldukça yüksektir. Buna göre, Çatalhöyük'te % 33 (Angel, 1971), Aşıklı Höyük'te % 41.8 (Özbek, 1993), Çayönü'nde % 50.3 (Özbek, 1990) ve Tepecik/Çiftlik Höyüğü'nde % 52.8 (Büyükkarakaya vd., 2009), Değirmentepe'de % 55 (Özbek, 1986)'lik ölüm oranıyla karşılarız.

Andaval Kilisesi'nde mezar tipleri ve mezar mekânlarında gömü pozisyonu açısından bir fark bulunamamıştır. Kilise içinden, dışından ve ek mekânlarda günışığına çıkarılan *in situ* bireylerin tümünün (dağınık, 2. gömüler hariç) başları batıda, ayakları doğuda, yeniden doğuşu temsil edecek şekilde gömülmüşlerdir. Çünkü, inanişe göre, İsa tüm ölüleri diriltmek üzere doğudan gelecektir (Rice, 2002). Bireylerin kolları herhangi

bir cinsiyet ayırımı gözetilmeksizin, gömü geleneklerine uygun şekilde göğüs, karın ya da genital bölge üzerinde, çapraz yerleştirilmiştir. Bizans ölüm geleneklerine göre; ölen kişi düz bir zemine yatırılır, gözleri ve ağzı kapatılır, yıkanır, kokmaması için mür ve aromalı yağlar ile yağlanırdı. Acara (1998: 186)'nın ifadesine göre:

Ölünün gözleri ve ağzı kapatılarak şarap ile silinirdi. Göğüs üzerine çapraz bir şekilde yerleştirilen elleri beyaz bir bez ile sarılırdı. Sarıldıktan sonra ise *prosthesis* (sunulmak, cenaze töreninde cenaze yakınlarının ölen kişiyi son kez görüp öpmesi ve vedalaşması için yüksek bir yere yatırılması) için giydirilirdi. *Prosthesis* töreni de kişiden kişiye değişirdi. İmparatorluk ailesi için sarayda, piskopos için kilisede, rahipler için manastırda ve halktan biri için evde yapılırdı. Ölen piskopos ise, elinde haç ve İncil, rahip ise Mezmurlar kitabı (Zebur), halktan biri ise İsa ikonu konulurdu.

Konstantin ve Helena Kilise'sinde açığa çıkarılan 166 birey, kadın, erkek ve bebek-çocuk nüfus oranları açısından, her ne kadar "halk gömüsü" niteliği taşısa da, Kilise Dışı olarak adlandırılan mekânlarda bebek ve çocuklara ait gömülerin oransal olarak yüksek olması, kadın: erkek, 1:1 olması gereken oranın eşit olamaması mezarların "halk gömüsü" olma ihtimaline şüpheyle bakmamıza neden olmuştur.

İnsanoğlu hemen her döndemde ölümlerini sistematik bir şekilde defnetme, mezarlara yaş-cinsiyet ve sosyal statü belirleyici hediyeler bırakma eğilimindedirler. Andaval halkına ait buluntular büyük oranda Kilise Dışı olarak adlandırılan mekândan gelmiştir. Mezar mekânlarında buluntu olup olmaması örneklemimiz açısından istatistiksel anlamda bir farklılık yaratmamaktadır. Güneşliğine çıkarılan buluntuların büyük oranda kişisel süs eşyalarından oluşması ve bu hediyeler arasında seramik eşyaların olmayışı dikkat çekicidir. Oysaki özellikle Neolitik dönemden itibaren, seramik kaplar mezar hediyelerinin önde gelenleri arasında yer alır. Kuruçay, Köşkhöyük, Hacılar, Çatalhöyük, Nevali Çori, Musullar, Tepecik Çiftlik, Fikirtepe, Öküzini, Aşıklı Höyük ve Caferhöyük Neolitik yerleşimlerden, seramik kase ve kaplar, kemik iğne ve aletler, taş idoller, tanrıça ve hayvan heykelleri, balta ve opsidyen aletler, mühürler ve süs eşyaları güneşliğine çıkarılmıştır. Tilkitepe, Samsat, Alacahöyük, Tepecik, Alisharhöyük, Ilıpınar, Kurbanhöyük, Baklatepe gibi Kalkolitik döneme ait ölü hediyelerine baktığımızda, bireylerin daha çok, yiyecek içecek kapları ve

kişisel eşyalarıyla defnedildiklerini görürüz. Bu dönemde, maden ve metal objelerin artışına tanıklık ederiz. Testi ve kâseler akır bıçak ve tunç kamalar, kolye, küpe, ayak ve kol bilezikleri, hayvan kemiği ve dişinden, deniz kabuklarından üretilmiş boncuk, saç tokaları ve takılar çok sayıda ele geçmiştir (Özterzi, 2011). Mezar buluntularını bireylerin yaş ve cinsiyetlerine göre yorumladığımızda genel algıya ters düşmeyecek biçimde, bebek, çocuk ve kadınlara ait mezarlarda kişisel eşyaların ve takıların, erkek bireylerin mezarlarında haç, metal objeler, madalyon, nal ve kemik bir yüzüğün olduğu belirlenmiştir. Şayet yolculuk değil Ortaçağ'daki savaş şehitleri olsalardı daha yoğun erkek popülasyonu ve savaş aletlerinin mezar hediyeleri olarak bulunması olasılığı unutulmamalıdır. Mezar buluntuları, dönemin özelliklerini, yaşam biçimlerini ve yaşanan coğrafyayı yansıtan önemli veriler olarak sosyal statünün belirlenmesinde her daim kayıt altında tutulmalıdır. Birçok modern toplulukta olumsuz hayat koşullarına sahip fakir insanların, kötü sağlığa, kısa yaşam beklentisine ve daha küçük beden ölçülerine sahip oldukları araştırmalarla gösterilmiş olsa da, daha iyi beslenmiş ya da daha sağlıklı bireylerin iskeletsel düzeyde farklılık göstermediğine ilişkin tartışmalar hala devam etmektedir (Roob ve ark. 2001).

Anadolu'da eski çağlarda belirlenen hastalıklar genellikle, *Hypoplasia*, *Osteoarthritis*, *Osteoporosis*, Dejeneratif eklem hastalıkları, diş aşınması ve diş çürüğü, demir eksikliği belirtisi olan; *Cribræ Orbitalia*, *Porotic Hyperostosis* ile sınırlı iken, örneklemimizde *Osteocondyritis Dissecans* (OD), *Periostitis* (P), *Osteomyelitis* (OM), *Tempora-mandibular Joint Diseases* (TMJD), *Osteoporosis* (OP), Depresyon kırıkları (DPRS), Tüberküloz (TB), Eagle Sendromu (EA), Travma (TRV) ve Deformasyonlar (DEFORM)'da belirlenmiştir. Ancak, Andaval topluluğundaki bebek ve çocuklar arasında gözlemlenen bu derece yüksek (% 62) ölüm oranının bir açıklaması olması gerekmektedir. 103 bireylik bu yaş grubunda neredeyse hiç travma olmaması, sadece 6 bireyde PH ve 7 bireyde CO olması, kemiğe yansımayan hızlı bir ölümü işaret etmektedir. Bazı durumlarda kişinin hayattaki durumu ile ölüm şartları arasındaki ilişki, sağlık haricinde pek çok özel, ideolojik ve bireyin kimliğine dair karmaşık detay içerebilir. Ancak, gözden geçirdiğimiz Bizans kaynaklarına göre, Ortaçağ'daki ölüm sebepleri arasında en dikkati çeken hastalık, Ortaçağ dünyasını kasıp kavuran veba ve cüzzamdır (Karakoç, 2018). Ayrıca, Bizans döneminde gerçekleşen ölümlerin sadece hastalık kökenli olmadığı, siyasi faaliyetlerin, doğal afetlerin ve beslenme yetersizliklerinin de önemli ölüm sebepleri arasında olduğu vurgulanmaktadır. Veba ya da "kara ölüm" olarak tarihe geçen bu hastalığın, Bizans'a geldiğine dair Gregoras, "salgının İstanbul'a Maiotis

gölü yani Azak denizi civarındaki İskit ya da Tatar ülkesinden ve Don ırmağının denize döküldüğü yerden” geldiğini kaydetmiştir. Gregoras, hastalığı, 1346 yılında Kırım’daki Ceneviz kolonisi Kefe’nin Moğollarca kuşatılmasıyla ilişkilendirilir. Veba hastalığının, Ceneviz gemileri tarafından taşındığını ve oradan Trabzon’a gelerek İstanbul’a yayıldığı belirtilir (Donald, 2003: 232-233). Bu yoruma göre bizde, kemikte herhangi bir iz bırakmayan ve Anadolu’ya girmiş olan veba hastalığının; örneklemedeki yüksek bebek ve çocuk ölümleri, düşük bağışıklık sistemleri, beslenme kalitesi ve ailelerin seferi olmaları nedeniyle, birincil derecede önemli bir etken olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle de nüfus yoğunluğunun artmış olduğu Ortaçağ topluluklarında, üretim fazlası, steril olmayan yaşam koşulları ve enfeksiyonel hastalıklar nedeniyle, veba ve cüzzam gibi salgın hastalıkların yayılmasını kolaylaştırmış, son derece uygun fiziksel ortamlar oluşturulmuştur.

Sonuç olarak, Konstantin ve Helena Kilisesi’nde istatistiksel olarak belirlenememiş olsa da, ölümün neden kaynaklanırsa kaynaklansın, bugün bile, sosyal statü farklılıklarının mezar ve gömü geleneklerine yansıtıldığını biliyoruz. Günümüzde de öyle değil midir? Gösterişli mezar taşları, devasa aile mezarlıkları bu anlamda 21. yüzyılın en kayda değer örneklerini oluştururlar.

KAYNAKÇA

- Acara, M. (1998). Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 15(1), 183-201, Ankara.
- Angel, J. L. (1971). Early Neolithic Skeleton from Çatal Höyük: Demography and Pathology, *Anatolian Studies* 21, 77-98.
- Buikstra, J. ve Ubelaker, D. (1994). *Standarts for Data Collections From Human Skeletal Remains*, Fayetteville, Achaeological Survey, Akansas.
- Büyükarakaya, A. M, Erdal, Y. S ve Özbek, M. (2009). Tepecik/Çiftlik İnsanlarının Antropolojik Açından Değerlendirilmesi, *24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 119-138, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Çetinkaya, H. (2011). Roma ve Bizans İmparatorluklarında Ölüm Algısı ve Mezar Türleri, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, 18-39, İstanbul.
- Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Basımevi, VI Dizi, Sayı 58, Ankara.

- Demirci, K. (1993). Cenaze, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7, 153, İstanbul.
- Doğanay, O. (2010). İsauria Bölgesi Ölü Gömme Adetlerine Genel Bir Bakış, *Arkeoloji ve Sanat* 133, 39-57.
- Donald, M. N. (2003). *Bizans'ın Son Yüzyılları* (1261-1453), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- <https://tr.instela.com/roliker--784877> (Erişim: 31 Ekim 2018).
- İşcan, M. Y. ve Loth, S. R. (1989). "Osteological Manifestations of Age in Adult". *Reconstruction of Life from the Skeleton*, Y. İşcan ve K.A.R. Kennedy (ed.). 23-40, New York: Alan R. Liss, Inc.
- Karakoç, K. (2018). *Osmanlı-Bizans Kroniklerinde Düğün ve Ölüm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Kavrakoğlu, F. (14 Temmuz 2015). Bizans'ta Ölüm (Erişim: 19 Ekim 2018), <http://blog.kavrakoglu.com/tag/bizansta-olum>
- Krogman, W. ve İşcan, M. (1986). *The Human Skeletal in Forensic Medicine* (2. Baskı), Springfield C. C. Thomas.
- Kurt, M. (2011). Karaman-Binbir Kilise Mezarları, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 13(21), 125-131, Karaman.
- Lévy-Bruhl, L. (2006). *İlkel İnsanda Ruh Anlayışı*, O. Adanır (çev.), Doğu Batı Yayınları. Ankara.
- Lovejoy, C., Meindl, R., Pryzbeck, T. ve Mensforth, R. (1985). Chronological Metamorphosis of the Auricular Surface of the Ilium: A new Method for the Determination of Adult Skeletal Age at Death, *American Journal of Physical Anthropology* 68, 15-28.
- Ötüken, Y. (1987). Niğde'nin Eski Andaval Köyündeki Helena Konstantinos Kilisesinin Freskoları, Remzi Oğuz Arık Armağanı, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayını*, 125-145.
- Özbek, M. (1986). Değirmentepe Eski İnsan Topluluklarının Demografik ve Antropolojik Açından Analizi, *I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 107-130, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Özbek, M. (1990). Son Buluntular Işığında Çayönü Neolitik Çağ İnsanları", *V. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 161-172, T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Özbek, M. (1993). Aşıklı Höyük Neolitik Çağ İnsanları, *VIII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, 201-212, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Özbek, M. (2018). *Dünden Bugüne İnsan* (3. Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Özkan, E. (1988). Bizans'ta Sosyal Yaşam, *İlgi Dergisi* 22(55), 20-24, Mimar Sinan 400. Anma Yılı, İstanbul.
- Özterzi, S. (2011). *Anadolu'da Neolitik ve Kalkolitik Dönemdeki Mezar Tiplerini ve Ölü Gömme Geleneklerinin Sosyokültürel Açından Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Paleoantropoloji) Anabilim Dalı, Ankara.
- Pearson, M. P. (1999). *The Archaeology of Death and Burial*, A&M University Press, Texas.
- Pekak, M. S. (1998). Niğde-Andaval (Aktaş)'daki Konstantin-Helena Kilisesi, *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri* (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu, 30 Nisan-02 Mayıs 1998). Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırma Merkezi.
- Rice, T.T. (2002). *Bizans'ta Günlük Yaşam*, Özne Yayınları, Ankara.
- Robb, J., Biggazi, R., Lazzarini, L., Scarsini, C. ve Sonogo, F. (2001). Social "Status" and Biological "Status": A Comparison of Grave Goods and Skeletal Indicators from Pontecagnano, *American Journal of Physical Anthropology* 115, 213-222.
- Seeher, J. (1993). Tod und Bestattung in Der Vorgeschichte, Tarih Öncesi Çağlarda Ölüm ve Gömü, S. Gülçuri (çev.), *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 59, İstanbul.
- Sevim, A., Pehlevan, C. ve Günay, I. (2006). Arkeolojide Paleoantropoloji, *Hayat Erkanal'a Armağan, Kültürlerin Yansıması*, Homer Kitapevi ve Yayıncılık, İstanbul.
- Strykowski, J. (1903). *Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte*, Leipzig.
- Ubelaker, D. H. (1978). *Human Skeletal Remains: Excavations, Analysis, Interpretation*, Aldine Publishing Company, Workshop of European Anthropologist, Chicago.
- Uhri, A. (2014). *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi, Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri* (2. Baskı), Ege Yayınları, İstanbul.
- Uysal, G. (2015). Konstantin-Helena Kilisesi (Andaval) Paleodemografik Analizi ve Kemik Tüberkülozu, *VI. Ulusal Biyolojik Antropoloji Sempozyumu* 26-28 Ekim.
- Workshop of European Anthropologists (1980). Recommendations for Age and Sex Diagnoses of Skeletons, *Journal of Human Evolution* 9, 517-549.